

به درخواست مجله منظر، ۳ نفر از استادان منظر دانشکده معماری لایولت پاریس، هر یک به نکته‌ای از تجربه همکاری علمی خود با برنارد لاسوس پرداخته‌اند که اصل و ترجمه آن را در ادامه می‌خوانید.

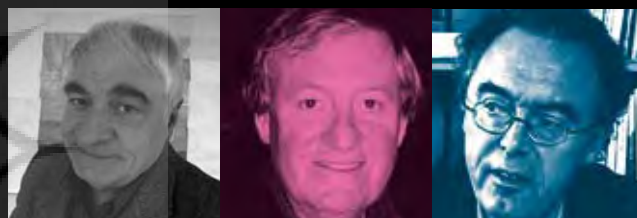
برنارد لاسوس، از نگاه استادان منظر

ترجمه: محمد آتشین‌بار

Translated by:
Mohammad Atashinbar
atashinbar@ut.ac.ir

Bernard Lassus, In point of view of Landscape teachers

Following the request of the journal of Manzar from the three landscape professors in ENSAPLV, each recounted their scientific background with Bernard Lassus, which is presented with a translation into Persian.

پاسکال اوبری

ژان پیرلودانتکی

آگوستین برک

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

اگوستن برک؛ استاد مدرسه عالی مطالعات اجتماعی پاریس (EHESS) و همکار دپارتمان منظر دانشکده معماری لاولیت، از محققان و اساتید پرآوازه در حوزه مباحث نظری منظر است که به واسطه آشنایی با فرهنگ مشرق (ژاپن و چین)، از مزیت‌های خاصی در حوزه تخصصی خود برخوردار است. کتاب‌های متعدد، مقالات ارزشمند و کلاس‌های وی برای محققان دوره دکتری و پژوهشگران آزاد، فرصت گران‌بهایی برای حضور و بهره‌برداری است.

لاسوس و جنبش «DEA منظر»

برنارد لاسوس، در فرانسه، با راه‌اندازی دوره "DEA منظر" (دوره کارشناسی ارشد باغ، منظر، قلمرو؛ پیش دوره دکتری) در دانشکده معماری لاولیت پاریس در سال ۱۹۹۱، به عنوان کسی که بستر پژوهش را در زمینه منظر ایجاد نمود، شناخته شده است. این دوره مایه آشنایی من با لاسوس بود و مایلم در اینجا در مورد این ملاقات شهادت دهم. این موضوع از آشنایی من با «لوسین شاباسون» که مدیر SRETIE در وزارتخانه محیط زیست بود، آغاز می‌شود. در آن زمان، من به عنوان مدیر خانه ژاپن-فرانسه، مؤسسه‌ای برای ترویج تبادلات علمی میان فرانسه و ژاپن، در توکیو به سر می‌بردم. همچنین هدایت پروژه تحقیقاتی "کیفیت محیط زیست شهری در ژاپن" را بر عهده داشتم که ارتباط من با وزارت محیط زیست را رقم می‌زد. در پاییز ۱۹۸۶، همراه با لوسین شاباسون، سفر کوتاهی به کوه‌های ژاپن برای بازدید از سایت توگاگوشی-جینجا، "معبد صمیمیت" شینتو، که عکس روی جلد آخرین کتاب من، "طبیعی و مصنوعی، ژاپنی‌ها در برابر طبیعت (۱۹۸۶)" نیز هست، داشتم. زیبایی مناظری که از آنها عبور می‌کردیم، ایده‌ای را در ذهن شاباسون آفرید که در پایان روز و به هنگام برگشت در قطار توکیو، با من در میان گذاشت: سمیناری فرانسوی-ژاپنی درباره سرزمین‌های منظرین تدارک کنیم.

این ایده مرا جذب کرد و پس از برنامه‌ریزی، در اکتبر ۱۹۸۷ یک نشست تخصصی برگزار نمودم که نتیجه آن چند ماه بعد توسط خانه فرانسه-ژاپن با عنوان "پژوهش منظرین در فرانسه و ژاپن" منتشر شد. این نشست تخصصی به صورت دوره‌ای بود، یک نشست در توکیو، دیگری در کیوتو، همراه با سفرهای تفریحی بین این دو طرف فرانسوی این نشست، علاوه بر شاباسون و من، از برنارد لاسوس، میشل کونان و آلن راجر تشکیل می‌شد.

در یکی از سفرهای این سلسله نشست‌ها، لاسوس ایده‌ای را برای ما تشریح کرد: راه‌اندازی دوره دکتری منظر. در سال‌های بعد این پروژه دقیق‌تر شد و سمینار جدیدی را شکل داد. سمیناری که توسط مرکز پمپیدو با همکاری مجله "Le Débat" برگزار و با عنوان "فراتر از منظر مدرن" در شماره ۶۵ این مجله در سال ۱۹۹۱، به چاپ رسید. در همان سال، دوره DEA منظر تأسیس شد و لاسوس تا زمان بازنشستگی‌اش در سال ۱۹۹۸، هدایت آن را بر عهده داشت. اساتید این دوره را افراد اصلی شرکت‌کننده در کنفرانس شکل می‌دادند. این گروه، پس از بازنشستگی لاسوس، کتاب کوچکی را با نام "جنبش، پنجاه واژه منظر"، در سال ۱۹۹۹ منتشر کردند؛ در این کتاب هر یک از ما، ده واژه از مفاهیم مرتبط با منظر را توضیح داده است. علت انتخاب واژه "جنبش" در این نوشته به دلیل راه‌اندازی دوره DEA منظر در پی حرکت برنارد لاسوس و ادامه آن توسط دانشجویانی بود که بسیاری از آنان در حال حاضر، تبدیل به اساتید این دوره شده‌اند.

اگوستن برک

۳۰ ژانویه ۲۰۱۱ (بهمن ۱۳۸۹)

برای مطالعه بیشتر رجوع شود به کتاب: اگوستن برک: اندیشه منظر، پاریس، انتشارات آرشی بوک، ۲۰۰۸.

پژوهش‌های علمی و مطالعات فرهنگی
علوم انسانی

ژان پیر لودانتک؛ مدیر سابق گروه منظر و لابراتوار دوره دکتری دانشکده معماری لاویلت و از اساتید با سابقه این رشته است که برای چند سال به دعوت دانشکده معماری پنسیلوانیا در دوره عالی منظر آن دانشگاه، به تدریس اشتغال داشت.

برنارد لاسوس

برنارد لاسوس که متولد سال ۱۹۳۱ است در اوایل دهه شصت، فعالیت حرفه‌ای خود را پس از آموزش در آتلیه «فرناند لژه» و همکاری با منتقد بزرگ تاریخ هنر، «پیر فرانکستل»، در زمینه هنرهای تجسمی در فرانسه و خارج آغاز نمود. شهرت زیاد لاسوس، نتیجه کار حرفه‌ای و انعکاس نظریه‌های وی در پروژه‌هایش می‌باشد. لاسوس با موفقیت در آزمون ورودی مدرسه عالی ملی هنرهای زیبا، به عنوان استاد آنجا انتخاب شد؛ به دنبال حوادث سال ۱۹۶۸ پس از انحلال بخش معماری مدرسه هنرهای زیبا، به دستور وزیر فرهنگ وقت فرانسه «آندره مالرو»، برنارد لاسوس به گروه دانشجویان و اساتید «معترض» پیوست و با مشارکت آنان، واحد آموزش معماری شماره شش (UP6) را تاسیس نمود و در آنجا به عنوان استاد «هنر تجسمی» مشغول به کار شد. برنارد لاسوس در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ به موازات کار خود به عنوان یک هنرمند (برای مثال «مجموعه نقاط قرمز» که در یک نمایشگاه قابل توجه به نمایش درآمد) و تدریس، مطالعه وسیعی را در زمینه‌ای که آن را «ساکنان منظر ساز» نامید، انجام داد. منظر در اینجا، نتیجه اقدامات هنر عامیانه یا پرداخت نشده ساکنان غالباً بازنشسته در خانه‌های خودشان بود. وی بر این نظر بود که طرح‌های منظرسازان ارگانیک، غنی‌تر و زیرکانه‌تر از ساخت فضاهای سبز توسط متخصصین فرانسوی آن زمان بود و در چندین مقاله و کتاب بدان اشاره کرد (از جمله کتاب «باغ‌های خیالی، پاریس، انتشارات رنسانس، ۱۹۷۷»). لاسوس به تدریج، هم در طرح‌های خلاق و هم در تدریس، تئوری منظرین خود را در حالی ترویج داد که هنوز استاد UP6 (دانشکده معماری لاویلت پاریس امروز) بود. وی در مدرسه عالی ملی منظر که به تازگی در ورسای راه‌اندازی شده بود، آتلیه طراحی و تأویل را گشود برای احترام به مبدع فرانسوی «باغ-منظر» (که نمایشنامه‌نویس، روزنامه‌نگار و خواننده معروف زمان خود نیز بود)، «چارلز ریویر دوفرنسی» (۱۶۵۷-۱۷۲۷)، آن را «آتلیه دوفرنسی» نامید. در این دوره، برنارد لاسوس در مسابقات متعددی از جمله پارک لاویلت، نوسازی پارک تویی لری، و غیره، شرکت کرد. از آنجا که طرح‌های برجسته او شبیه به کارهای معمار منظر و هنرمند اسکاتلندی «پان همپلتون فیلی» بود، منتقد و نظریه‌پرداز انگلیسی، استفان بان «منظرسازی لاسوس را سبک «نو-آکدی» نامیده است؛ به این معنا که تفسیری مدرن از باغسازی قرن هجدهم است. آنچنان که «ویلیام کنت»، «براون» یا «رنه لوییس» گفته‌اند.

همراه با انجام فعالیت‌های حرفه‌ای خود، از جمله طراحی استراحتگاه‌های بین‌راهی (پروژه کسارک، بزرگراه آ.۴، نیم)، در طرح‌های منظر بزرگراه (معدن سنگ کرازان در نزدیکی سنت)، پارک ساحلی یا «باغ بازگشت» در روشفور، سعی کرد بسیاری از نظریات جدید خود را در کانسپت کارهایش ارائه نماید (تحلیل حسی، غیر قابل اندازه‌گیری، لایه‌های منظرین، رابطه، بسته‌بندی و غیره). وی یافته‌هایش را با گروه متخصصان میان‌رشته‌ای متشکل از یک جغرافی‌دان (اگوستن برک)، فیلسوف (آلن راجر)، مورخ-جامعه‌شناس (میشل کونان) و سایر معلمان (از جمله نگارنده) به اشتراک گذارد. سپس این گروه بر روی نظریه و تاریخ باغ‌ها و منظرها برای راه‌اندازی دیپلم مطالعات پیشرفته (DEA) در مدرسه معماری لاویلت پاریس، با همکاری مدرسه عالی مطالعات علوم اجتماعی اقدام کرد، که تحت عنوان برنامه دکتری «باغ، منظر، قلمرو» تا سال ۲۰۰۸ ادامه داشت. وی تحقیقات خود را پس از بازنشستگی در فرانسه، به عنوان یک معلم پژوهشگر در دانشگاه پنسیلوانیا به همراه جان دیکسون هانت (مؤسس مجله تاریخ باغ) ادامه داد. مجموعه این سوابق هنری و نظری او را لایق دریافت جوایز متعدد در فرانسه (جایزه بزرگ منظر، ۱۹۹۶) و در سطح بین‌الملل (مدال طلای سر جفری جولویو، ایفلا - یونسکو، ۲۰۰۹) نمود.

ژان پیر لودانتک

۱ فوریه ۲۰۱۱ (بهمن ۱۳۸۹)

www.bernard-lassus.com

برای شناخت بیشتر برنارد لاسوس به سایت وی مراجعه نمایید :

انسانی و مطالعات فرهنگی
علوم انسانی

پاسکال اوبری؛ استاد گروه منظر دانشکده معماری لویلت و همچنین استاد و عضو شورای علمی دانشکده منظر و رسای در پاریس است. پاسکال اوبری به دلیل ارائه مباحث نظری و تبحر در پروژه‌های حرفه‌ای، از اساتید مطرح و صاحب‌نظر شناخته شده منظر به شمار می‌رود.

برنارد لاسوس، معمار منظر

برنارد لاسوس در میان دانشجویان خود، از جمله خود من، به عنوان شخصی چند بعدی مطرح است: مشاور، معلم، پژوهشگر و... اگرچه استاد لاسوس در سطح بین‌المللی شناخته شده^۱ اما یادآوری اینکه وی، سازنده‌ای بی‌همتاست مفید به نظر می‌رسد. برنارد لاسوس، فعالیت حرفه‌ای خود را با محوطه‌سازی داخل کشتی بزرگ کروژ، برای شرکت "پاکت"^۲ به عنوان پیمانکار آغاز نمود. از میلان گرفته تا فرش، رنگ‌آمیزی شد و نورپردازی تمام فضای این کشتی‌ها توسط کارگاه برنارد لاسوس صورت گرفت^۳ که بر طراحی، ساخت و نصب نظارت می‌کردند. اینها روش‌های پیشرفته‌ای برای آماده‌سازی این قایق‌ها بود که فارغ از هر دغدغه، برنارد لاسوس را به منظر علاقمند کردند: تقدم روابط میان عناصر بر اجسام^۴.

در سال ۱۹۶۷، او اولین پروژه منظر خود را روی محله «شش-کوره» در بخش مدیترانه‌ای «وار» شروع کرد. این پروژه مشتمل بر ساخت تعداد زیادی خانه و مغازه در مجاورت یک گودال قدیمی خاک رس مربوط به کارخانه آجرپزی بود... آن مکان «کودولیر» نام دارد. پروژه^۵ یک گشودگی به سوی دریا، بندر تفرجگاهی و ساختمان‌هایی را پیشنهاد می‌داد که در منظر آن، ساختمان‌ها همچون صخره‌های سنگی محیط حاضر بودند... پروژه به خاطر ناپدید شدن ناگهانی مالکش، اجرا نشد.

در سال ۱۹۷۵، او در مسابقه‌ای برای ایجاد یک مرکز شهری با چندین هزار واحد مسکونی در جزیره آبوو، شرکت نمود که مانند همه شهرهای جدید فاقد قلب تاریخی و حتی فاقد شخصیت شهری بودند... پیشنهاد «باغ بازگشت» او، مرکز تاریخی شهر را به یک پارک نمادین از زندگی دهقانان چند قرن گذشته همان سرزمین، قبل از شکل‌گیری شهر جدید، تبدیل می‌کرد... پروژه «باغ بازگشت» علی‌رغم برنده شدن در مسابقه به دلیل قدرت تکنسین‌ها و سازندگان شهر جدید اجرا نشد.

در سال ۱۹۸۲، در مسابقه‌ای جدید برای ساماندهی کارخانه طناب‌سازی سلطنتی واقع در ساحل روشفور شرکت کرد. گروه برنارد لاسوس با پیشنهاد «باغ بازگشت» برنده شد. این باغ به بازدیدکنندگان سه دوره مختلف را همزمان نشان می‌دهد:

- عصر صنعت و بندر قرن ۱۸ که در عین حال دوره بازگشت کشتی‌های انباشته از گل‌ها و گیاهان ناشناخته از مستعمرات است.

- فراوانی طناب‌ها و تسخیر مجدد فضا با طبیعت بعد از جنگ جهانی

- و در نهایت، عصر جایگزینی با فضای فرهنگی و فراغت

او، به‌وسیله یک رامپ ۱۵۰ متری، صفه باغ مارین، که مشرف بر شهر است، را به باغ بازگشت متصل می‌کند که در سطح رود "شارنت" قرار دارد. این اقدام، فضایی بندری در ارتباط با اقیانوس به وجود می‌آورد.

برای ساخت این پارک، برنارد لاسوس از تجارب خود در زمینه‌های مختلف بهره برد: مدیریت پروژه توسعه کشتی کروژ... کارگاه‌های ساختمانی... اجبار شرکت‌ها در گذاشتن برخی متخصصین برای به دست آوردن سایر اهداف پروژه... سرمایه‌گذاری مقامات در چارچوب اهداف دولت... مدیریت کمک‌های فراتر از انتظار پروژه... و به خصوص طراحی نقشه‌های اجرایی، که در کارگاه، به طور مستمر برای بهبود پروژه تغییر می‌یافتند... تمام مطلوبیت‌های مدیریت کارگاه... که در نهایت سادگی و زیبایی، فضایی واقعا طراحی شده را خلق کرد.

از آن زمان تاکنون، برنارد لاسوس، مسابقات متعددی را برده و باغ‌های دیگری نیز اجرا نموده است.^۶ از سایر پروژه‌های او می‌توان؛ ایستگاه‌های استراحت و خدماتی در بزرگراه‌های فرانسه را نام برد. این مناطق همواره عنصر ارتباط دهنده بزرگراه با منظر و قلمرو سایت بوده‌اند. برخی نمونه‌ها از جمله در استراحتگاه بین راهی Nimes-Caissargues به نظر می‌رسد محوطه استراحتگاه پیش از احداث بزرگراه در همان جا موجود بوده و به مناسبت بزرگداشت و اهمیت نقش برج Magne شهر نیس ساماندهی شده است. در اغلب موارد، پروژه‌های لاسوس در بزرگراه‌ها با هدف جلب مسافر و نمایش سرزمین‌ها و ویژگی‌های آن طراحی و اجرا شده است. پروژه‌های برنارد لاسوس، بازگشت تمامی ارزش‌هاست. زیبایی‌شناسی آنها گاهی اوقات تعجب‌آور است، اما پروژه منظر همواره حضور دارد. آنها نماینده نظریات لاسوس در عمل هستند. نظریاتی که به ابداع مفاهیم، کنسپت و روش‌ها می‌پردازد، آموزش شناخته‌شده‌ای از منظر را در بردارد و امروز در سطح بین‌المللی قابل عرضه است.

پاسکال ابری

۱ فوریه ۲۰۱۱ (بهمن ۱۳۸۹)

پی‌نوشت

۱. دیپلم مطالعات پیشرفته.
۲. Journal of Garden History.
۳. لاسوس با کتاب «پنج پیشنهاد برای تئوری منظر»، تحت نظارت آگوستین برک، بیسبه، انتشارات شامپ ولون، ۱۹۹۴ شناخته شد.
۴. Paquet.
۵. C.R.A. مرکز پژوهشی آتلیه فضا، ایجاد شده توسط برنارد لاسوس.
۶. ما می‌توانیم از ظاهر جسم برای باز کردن بافت‌های مختلف اجتماعی و مادی و حفاظت از تاریخ مکان و تصور همه چیز استفاده کنیم. با تبدیل یک فضای بتنی، مناظری جدید را بازنویسی می‌کند "برنارد لاسوس، رنگ، نور، منظر، لحظه‌ای از تربیت" پاریس، مَنوم، انتشارات پاتریموان، ۲۰۰۴، ص ۲۲.
۷. برنارد لاسوس: "مطالعه" کنارهای مدیترانه‌ای: کودولیر، پاریس، اسناد فرانسه، ۱۹۷۴.
۸. برای اطلاعات بیشتر مراجعه کنید به: «رویکرد منظرین برنارد لاسوس»، انتشارات دانشگاه پنسیلوانیا، فیلا دلفیا، ۲۰۰۰ (انگلیسی) و «رنگ، نور، منظر، لحظه‌ای از تربیت»، پاریس، مَنوم، انتشارات پاتریموان، ۲۰۰۴ (فرانسوی).

Pascal Aubry

Versailles, le 1er février 2011

Pascal Aubry; Paysagiste d.p.l.g, paysagiste conseil de l'État, Maître-assistant à l'École Nationale Supérieure d'Architecture de Paris-La-Villette, Responsable de la quatrième année de formation à l'École Nationale Supérieure du Paysage.

BERNARD LASSUS, paysagiste

Bernard LASSUS a souvent soutenu devant ses étudiants, dont je fus, qu'un professionnel se devait d'être à la fois : maître d'œuvre, enseignant et chercheur... Si le professeur LASSUS est connu de façon internationale², il me semble utile de rappeler qu'il est aussi un maître d'œuvre hors pair ...

C'est en aménageant l'intérieur de grands paquebots de croisière pour la société «Paquet» que Bernard LASSUS a commencé sa carrière de maître d'œuvre. Du mobilieraux moquettes en passant par les colorations et l'éclairage toutes les ambiances de ces paquebots étaient conçues par l'atelier de Bernard LASSUS³ qui en surveillait la fabrication et la mise en place. Ce sont les méthodes élaborées pour l'aménagement de ces bateaux qui ont, entre autres préoccupations, conduit Bernard LASSUS à s'intéresser au Paysage : Primauté des relations entre les éléments sur l'objet⁴.

En 1967, il élabore son premier projet de paysage sur la commune de Six-Fours dans le département méditerranéen du Var. Il s'agit d'inscrire un ensemble de logements et de commerces de proximité dans une ancienne carrière d'argile associée à une fabrique de briques... au lieu dit : La Coudoulière. Le projet⁵ propose une ouverture sur la mer, un port de plaisance et surtout des bâtiments prenant l'apparence de falaises rocheuses ou d'immeubles selon leur emplacement et les ambiances auxquels ils participent... Le projet ne sera pas réalisé à cause de la disparition brutale du maître d'ouvrage...

En 1975, il répond au concours pour l'implantation d'un centre urbain de plusieurs milliers de logements pour l'Isle-d'Abeau qui, comme toutes les villes nouvelles manque d'un cœur historique et manque ainsi d'être une ville... Sa proposition de «Jardin de l'Antérieur» consiste à considérer que le centre historique de la ville sera un parc symbolisant la vie plusieurs fois séculaire des paysans qui cultivaient le même sol avant la décision de création de la ville... Le projet de «Jardin de l'Antérieur», bien que lauréat ne sera pas réalisé car refusé par les urbanistes et techniciens de la ville nouvelle...

En 1982, nouveau concours pour la réalisation des abords de la Corderie royale de Rochefort-sur-Mer en Charente maritime... L'équipe de Bernard LASSUS gagne avec la proposition du «Jardin des retours» qui

propose de faire exister le magnifique bâtiment de BLONDEL, dans sa double relation réinventée à la ville et à l'océan par le fleuve Charente qui le longe. Le jardin permettra au visiteur de revivre simultanément, à sa guise, les trois époques de ce même lieu : Le temps industriel et portuaire du XVIIIème siècle, qui sera également le temps du retour des navires revenant des colonies chargés de plantes..., l'abandon de la corderie et la reconquête de l'espace par la nature après la seconde guerre mondiale et enfin, le temps de la transformation en lieu culturel et de loisir. Il permettra également par une longue rampe de 150 m de longueur, de relier la terrasse du jardin de la Marine située à l'altitude de la Ville, à la Corderie dont le niveau est proche de celui de la Charente, ce qui en fait un espace portuaire en liaison avec l'océan. Pour la réalisation de ce parc, Bernard LASSUS retrouvera le plaisir de la maîtrise d'œuvre tel qu'il l'avait déjà connu pour l'aménagement des bateaux de croisière... Le chantier... Les entreprises qu'il faut parfois convaincre d'abandonner certains savoir faire pour acquérir ceux qui seront en adéquation avec le projet... Les élus qu'ils faut entraîner dans l'aventure pour que le projet s'ouvre sur un contexte qu'il va induire... Les administrations qu'il faut séduire pour qu'elles «aident» le projet au-delà de ce qui était prévu... Et surtout les plans d'exécution qui, à l'atelier, sont faits et refaits pour toujours améliorer la pertinence du projet... Tous les plaisirs de la maîtrise d'œuvre... qui aboutiront au plaisir d'ouvrir un espace d'une grande simplicité et d'une belle évidence car vraiment conçu.

Depuis, Bernard LASSUS a gagné de nombreux concours et réalisé d'autres jardins⁶, notamment des aires de repos et de service le long des autoroutes françaises. Ces aires sont toujours l'occasion de lier l'autoroute avec le territoire et les paysages traversés. Parfois sur le mode critique, comme pour l'aire de Nimes-Caissargues où l'aire de service semble avoir existé avant que l'autoroute ne passe en son milieu et soit aménagée pour rendre hommage à la tour Magne de la ville de Nice. Souvent pour inviter le voyageur à visiter le pays et ses particularités comme pour l'aire de Crassane...

Les réalisations de Bernard LASSUS, «valent toutes le détour». Leur esthétique surprend parfois, mais le projet de paysage est toujours présent. Elles ont permis à Bernard LASSUS une théorisation de sa pratique, l'invention de notions, de concepts et de méthodes permettant de fonder un enseignement du paysage reconnu, maintenant, internationalement.

1. Diploma d'Etude Approfondi
2. Sous la direction d'Augustin BERQUE : «Cinq propositions pour une théorie du paysage» Seyssel, Éditions Champ Vallon, 1994.
3. C.R.A. Centre de Recherche d'Ambiance atelier créé par Bernard LASSUS
4. «On peut se servir de l'apparence pour ouvrir l'objet à différents contextes sociaux et physiques, pour qu'il serve de support à l'histoire des lieux et à l'imaginaire de tous. D'objet devenu un élément de l'espace concret, il constitue avec lui un appel réinventé à de nouveaux paysages.» Bernard LASSUS, «Couleur, lumière, paysage, instants d'une pédagogie» Paris, Monum, Éditions du patrimoine, 2004, p. 22.
5. Bernard LASSUS «Une étude d'ambiance en bord de Méditerranée : La Coudoulière», Paris, La Documentation française, 1974.
6. En anglais : «The Landscape Approach of Bernard LASSUS» PENN, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2000. En français : Bernard LASSUS, «Couleur, lumière, paysage, instants d'une pédagogie» Paris, Monum, Éditions du patrimoine, 2004.

Jean-Pierre Le Dantec

1er février 2011

Pour son importante bibliographie (personnelle ou le concernant) consulter son site : www.bernard-lassus.com.

Jean-Pierre Le Dantec ; Ingénieur de l'Ecole Centrale de Paris, architecte et historien de l'art, ancien directeur de l'ENS d'architecture de Paris La Villette et du laboratoire de recherche «Jardins, paysages, territoires» devenu «Architectures, milieux, paysages» en 2006.

BERNARD LASSUS

Né en 1931, Bernard Lassus entreprend au début des années soixante, à la suite d'études dans l'atelier Fernand Léger et des conseils que lui a prodigués le grand critique et historien d'art Pierre Francastel, une carrière d'artiste plasticien exposant en France et à l'étranger. Fort de la réputation qui résulte de son travail et de la réflexion théorique qui accompagne celui-ci, il est nommé professeur à l'Ecole nationale supérieure des Beaux Arts à la suite d'un concours. Arrivent les «événements» de Mai 68 qui entraînent la dissolution, par le ministre français de la Culture André Malraux, de la section d'architecture de l'ENS des Beaux Arts : Bernard Lassus rejoint alors les étudiants et les enseignants «contestataires» et participe avec eux à la fondation de l'Unité pédagogique d'architecture n°6 (UP6) où il devient enseignant en «arts plastiques». Parallèlement à la poursuite de son œuvre d'artiste (le «jeu des points rouges», par exemple, qui donne lieu à une exposition remarquée) et à son enseignement, il entreprend, dès les années 1960 puis 1970, une vaste enquête concernant ce qu'il va bientôt nommer les «habitants-paysagistes», c'est-à-dire les pratiques d'«art brut» ou d'«art naïf» entreprises par des gens ordinaires –souvent retraités - dans les jardins entourant leurs pavillons. Théorisant ces démarches paysagistes spontanées, plus riches et plus subtiles à ses yeux

que la fabrication des espaces verts par les professionnels français de l'époque, dans plusieurs articles et ouvrages (dont Jardins imaginaires, Paris, Presses de la Renaissance, 1977), Lassus s'oriente alors progressivement vers le paysagisme, tant dans sa pratique de créateur que dans son enseignement qui, lui-même se démultiplie puisque, tout en restant professeur à UP6 (aujourd'hui ENS d'architecture de Paris-la-Villette), il ouvre, dans l'Ecole nationale supérieure du paysage qui vient d'être créée à Versailles, un atelier de projet et de réflexion qu'il baptise «atelier Dufresny» en hommage à l'inventeur français des «jardins-paysages» (qui fut aussi un dramaturge, un journaliste et un chansonnier célèbre de son temps, Charles-Rivière Dufresny (1657-1724). Dans la même période, il participe à de nombreux concours (pour le parc de la Villette, la rénovation du parc des Tuileries, etc) avec des projets remarquables dont l'esprit, proche de celui que met en œuvre à la même époque l'artiste et paysagiste écossais Ian Hamilton Finlay, s'apparente à ce que le critique et théoricien anglais Stephen Bann nomme paysagisme «néo-arcadien», c'est-à-dire une réinterprétation moderne de l'art des jardins-paysages du XVIIIème siècle selon William Kent, «Capability» Brown ou René-Louis de Girardin.

Accompagnant cette activité pratique dont les réalisations marquantes sont l'aire de l'autoroute de Caissargues (Nîmes, A 54), plusieurs «paysagements» autoroutiers (les carrières de Crazannes près de Saintes, en particulier) et, surtout, le parc de la Corderie royale de Rochefort-sur-Mer (ou «jardin des Retours»), il poursuit son œuvre théorique en élaborant de nombreux concepts (l'analyse sensible, le démesurable, le substrat paysager, l'apport, l'embranchement, etc.) qu'il entreprend de partager et de discuter en fondant – avec une équipe pluridisciplinaire réunissant un géographe (Augustin Berque), un philosophe (Alain Roger), un sociologue-historien (Michel Conan) et d'autres enseignants (dont l'auteur de cet article) travaillant sur la théorie et l'histoire des jardins et des paysages – un Diplôme d'études approfondies (DEA) à l'ENS de Paris-la-Villette (en partenariat avec l'Ecole des hautes études en sciences sociales) qui sert de matrice à une filière doctorale intitulée «Jardins, paysages, territoires» (qui se prolongera jusqu'en 2008). Et il poursuit cette activité d'enseignant chercheur, après sa retraite française, à l'Université de Pennsylvanie aux côtés du fondateur (anglais) du Journal of Garden History, John-Dixon Hunt. L'ensemble de cette carrière d'artiste et de théoricien a valu à Bernard Lassus l'obtention de nombreuses récompenses françaises (le Grand prix du paysage en 1996) et internationales (la médaille d'or Sir Geoffrey Jellicoe, IFLA-UNESCO en 2009).

Augustin Berque

30er Janvier 2011

Parmi les livres d'Augustin Berque : La pensée paysagère, Paris, Archibooks, 2008.

Augustin Berque; Directeur d'étude à l'EHESS, Membre du conseil scientifique de l'ancien DEA Jardin, Paysage, Territoire, Professeur au DSA Architecture, Milieu, Paysage à l'ENSAPLV.

Lassus et la mouvance du «DEA¹ Paysage»

Bernard Lassus est reconnu comme celui qui, en France, aura fait du paysage un véritable champ de recherche. Ce fut l'objet du «DEA paysage» (le diplôme d'études approfondies Jardins, paysages, territoires, ouvrant au doctorat), qu'il créa à l'École d'architecture de Paris-La Villette en 1991. C'est autour de l'aventure que fut ce DEA que je l'ai connu. Je voudrais ici laisser un témoignage de ce que fut cette rencontre.

Celle-ci s'est faite par l'entremise de Lucien Chabason, à l'époque directeur du SRETIE au ministère de l'Environnement. Je dirigeais moi-même la Maison franco-japonaise, à Tokyo, institut chargé de promouvoir les échanges scientifiques entre la France et le Japon. J'animais alors un programme de recherche sur «La qualité de l'environnement urbain au Japon», au titre duquel j'avais eu à prendre des contacts avec le ministère de l'Environnement. C'est dans le fil de ces échanges que Lucien Chabason vint me voir un jour de l'automne 1986. Nous fîmes peu après une excursion dans les Alpes japonaises pour aller voir sur place le Togakushi-jinja, un «temple du fond» (oku yashiro) shintô dont la photographie figurait sur la couverture de mon dernier livre, Le sauvage et l'artifice. Les Japonais devant la nature (1986). La beauté des paysages que nous traversions fit naître en Chabason une idée qu'il m'exprima, vers la fin de la journée, dans le train qui nous ramenait vers Tokyo : organiser un colloque franco-japonais sur la recherche paysagère.

L'idée me séduisit, et j'organisai donc en octobre 1987 un colloque dont les actes, quelques mois plus tard, furent publiés par la Maison franco-japonaise sous le titre La recherche paysagère en France et au Japon. Ce fut un colloque itinérant, avec une session à Tokyo, une autre à Kyôto, et avec des excursions entre les deux. Côté français, outre Chabason et moi-même, participaient notamment Bernard Lassus, Michel Conan et Alain Roger.

C'est au cours de l'une des excursions du colloque que Lassus nous exposa un projet qu'il était en train de concevoir : créer un doctorat en paysage. Ce projet se concrétisa dans les années suivantes, cristallisé entre autres par un nouveau colloque, que j'organisai cette fois au Centre Pompidou avec la collaboration de la revue Le Débat. Celle-ci en reprit les actes sous le titre Au delà du paysage moderne dans son numéro 65, en 1991. La même année était institué le DEA Paysage, que Lassus anima jusqu'à sa retraite en 1998, et dont les enseignants du tronc commun n'étaient autres que les principaux participants des deux colloques. C'est encore eux qu'a regroupés, à la retraite de Lassus, le petit volume La mouvance. Cinquante mots pour le paysage (1999), où chacun de nous consigna les dix mots les plus représentatifs de sa conception du paysage. «Mouvance», ici, veut dire que l'aventure du DEA paysage s'est faite dans la mouvance de Bernard Lassus. Elle se continue avec les étudiants qui ont suivi le DEA, et donc beaucoup, depuis, sont à leur tour devenus enseignants.

Bernard Lassus

du point de vue des professeurs de Paysage

Suite à la demande de la revue Manzar (Le Paysage) des trois professeurs de l'ENSAPLV, chacun a raconté de son expérience scientifique avec Bernard Lassus, qui est présenté avec une traduction en Persan.

Pascal Aubry
Jean-Pierre Le Dantec
Augustin Berque